

חיוב בשבת על מלאכה שהיא חלק מתהליך

ט"ל מלאכות שבת המנויות במשנה מנויות כסדרות של תהליכים. מלאכות הכנת הפת פותחות בחרישה ומסתיימות באפיה, וכפי שקוראת להן הגמרא (שבת עד, ב) 'סידורא דפת'. מלאכות הכנת הבגד פותחות בגזיזת הצמר ומסיימות בתפירה. מלאכות הכתיבה פותחות בצידה ובטיפול בעור ומסתיימות בכתיבה. כל שלב חשוב בתהליכים אלו שהיה במשכן מוגדר כאב מלאכה, אף שהוא כשלעצמו איננו אלא שלב בתהליך. לדוגמא, הגמרא (עה, ב) מסיקה שמשרטט הוא אב במלאכות העור, והרמב"ם (שבת יא, יז) פירש שהוא סימון על הקלף לצורך כתיבה ולכן שיעורו כדי לכתוב שתי אותיות. ברור שבשרטוט כשלעצמו אין כל חשיבות אלא מדובר על הכנה לכתיבה¹, ואף על פי כן הוא אב בפני עצמו מפני שהוא שלב בתהליך. וכן כתב התוס' רי"ד בשבת שהעושה בתי נירין אין הכוונה כפירוש רש"י שמכניס את חוטי השתי לנירין, שזה הוא מיסך, אלא שהוא מתקין את הנירין עצמן, והוא אב מלאכה מפני שמכין לאריגה אף שעדיין לא ארג כלום.

נראה לחדש בדעת הרמב"ם שרעיון זה נכון גם באב עצמו. כלומר, אם האב מורכב מתהליך הכולל כמה שלבים יהיו חייבים בשבת על עשיית כל שלב בתהליך, אף שבשלב זה אין מתקיימת עדיין מטרת המלאכה. בלשון הרמב"ם מכונה כל שלב כזה "צרכי המלאכה".

נעין בכמה מלאכות בהם משתמש הרמב"ם בביטוי זה.

בפרק ט הלכה יא עוסק הרמב"ם במלאכת מלבן, וכותב כך:

המכבס בגדים הרי הוא תולדת מלבן וחייב, והסוחט את הבגד עד שיוציא המים שבו הרי זה מכבס וחייב, **שהסחיטה מצרכי כיבוס היא כמו שההגסה מצרכי הבישול.**

דין זה שהסוחט את הבגד חייב מבואר בגמרא בכמה מקומות (לדוגמא שבת קיג, ב) 'דילמא אתי לידי סחיטה'. האבני נזר (אורח חיים קנט, יט) מסביר בדעת הרמב"ם שהסוחט חייב משום מלבן משום שהוא מוציא את המים המלוכלכים מן הבגד, ובכך מנקה אותו. אולם אם זה ההסבר בדעת הרמב"ם, מדוע השווה את הסוחט

* התודה לבני הרב ישראל מאיר על עריכת המאמר.

1 בפירוש המשנה (שבת ז, ב) כתב הרמב"ם ש'שמיטה' זו השמיטה התנא של משנתנו מלאכה זו: "השמיטו התנא בעת חיבור המשנה לפי שעשאו ממכשירי הכתיבה".

בגד למגיס²? לכן נראה לפרש שכוונת הרמב"ם לומר שאף הסוחט בגד ממים נקיים חייב, משום שסחיטת בגד היא חלק מתהליך הכביסה. לכן, אף שהסחיטה כשלעצמה אינה כיבוס - חייבים עליה. באופן דומה חייבים על פעולת ההגסה, אף שההגסה כשלעצמה אינה בישול אלא היא חלק מתהליך הבישול³, והרמב"ם כותב עליה בפרק ג הלכה יא שהיא 'מצרכי הבישול'.

ראיה נוספת להבנה זו ניתן להביא מדברי רבי אברהם בן הרמב"ם בתשובה (קובץ תשובות הרמב"ם ואגרותיו מהדורת ליפסיא דף נג ע"א):

ראיתי לעורר אותך על מה שיכשלו בו תמיד... והרבה מהפתאים כשיפול על מלבוש וכיוצא בו טינוף ירחצו אותו באופן יעברו עליו המים, או ינענעו אותו במים עד שיסור אותו טינוף, ולא יסחטו אותו... וידמו שאין בזה איסור הואיל ולא יסחט אותו המלבוש... וזה כמו שאמרו בדומה לו הקדמונים יציבא בארעא וגירא בשמי שמיא, **הסחיטה לבגד השרוי נאסרה להיותה חלק מהכיבוס**, ואיך יצויר שיותר עצם הכיבוס מפני שלא יסחט הכלי או הבגד המכובס, וזה טעות מפורסם ועשיית מלאכה...

ר"א בן הרמב"ם אומר בפירוש שבעוד ששריית הבגד היא הכיבוס עצמו, הסחיטה היא רק 'חלק מהכיבוס'.

בפרק י הלכה ט עוסק הרמב"ם במלאכת תופר, וכותב כך:

והמותח חוט של תפירה בשבת חייב, **מפני שהוא מצרכי התפירה**.

דברי הרמב"ם בהלכה זו מבוססים על דברי הגמרא בשם רב (שבת עה, א), שהמותח חוט של תפירה בשבת חייב חטאת. רש"י (ד"ה המותח) מפרש מימרא זו כך:

המותח חוט של תפירה - בגד התפור ועומד, והניח החוט ארוך, ונתפרדו שתי חתיכות הבגד זו מזו במקצת וחוטי התפירות נמשכין, ומותח את ראשי החוט להדק ולחבר - זו היא תפירתו, וחייב.

רש"י מפרש שמדובר בבגד שכבר תפור, ומתיחת החוט נעשית כדי להדק את התפירה. אולם הבית יוסף (אורח חיים שמ) דייק מהטעם שהביא הרמב"ם, שלפירושו מדובר כאן על מי שמותח את החוט שרוצה לתפור בו 'כדי שלא יהיה כווי', וגם הוא חייב.

2 מדברי האבני נזר נראה שהבין שכוונת הרמב"ם היא שכשם שמגיס אינו מבשל לגמרי אלא רק מוסיף לבישול, כך הסוחט אינו מכבס לגמרי אלא באופן חלקי.

3 כלומר, אף שהתבשיל היה מתבשל כולו גם ללא ההגסה, מכיוון שההגסה נעשית כחלק מתהליך הבישול על מנת לבשל בצורה מיטבית, העושה אותה אפילו בפני עצמה - חייב עליה.

4 קטע זה הובא באבני נזר (אורח חיים סי' קנט) בשם הרמב"ם, אך כנראה שהוא לר' אברהם בנו, שהרי במקור בספר מעשה רוקח התשובות שלפניו ושלאחריו חתום עליון רבי אברהם.

בספר חיי אדם הלכות שבת כלל כח השיג בנשמת אדם על דברי הבית יוסף, וכתב שלא ייתכן לחייב על הכנת חוט התפירה, שהרי אפילו על תפירה ללא קשירה אינו חייב, וכיצד יהיה חייב על הכנת החוט? אולם לפי האמור לעיל, שלדעת הרמב"ם חייבים על כל שלב במלאכה - דברי הבית יוסף מובנים, שחייבים על כל שלב במלאכה, בתנאי שעשה את השלב הזה בצורה שלמה.

כאמור, לשון הרמב"ם כאן 'מצרכי התפירה' מזכירה את דבריו לגבי סוחט ומגיס. מצאנו בדברי אחד הראשונים מבית מדרשו של הרמב"ם שכתב כן במפורש⁵. כך כתב ר' פרחיה (בשיטת הקדמונים עה, א)⁶:

המותח חוט של תפירה. פירוש כשם שהמגיס בקדירה של תבשיל בשבת חייב משום מבשל **שההגסה מצרכי בישול היא**, הכי נמי **מתיחת החוט מצרכי התפירה** וחייב משום תופר.

פעם נוספת שמופיע ביטוי זה הוא בפרק ט הלכה ד, בקשר למלאכת מבשל:

אחד נתן את האור ואחד נתן את העצים ואחד נתן את הקדרה ואחד נתן את המים ואחד נתן את הבשר ואחד נתן את התבלין ובא אחר והגיס כולם חייבים משום מבשל, **שכל העושה דבר מצרכי הבישול הרי זה מבשל**, אבל אם שפת אחד את הקדרה תחילה ובא אחר ונתן את המים ובא אחר ונתן את הבשר ובא אחר ונתן את התבלין ובא אחר ונתן את האור ובא אחר ונתן עצים על האור ובא אחר והגיס, שנים האחרונים בלבד חייבין משום מבשל.

דברי הרמב"ם בהלכה זו מבוססים על התוספתא (שבת יא, ה). המפרשים התקשו בהסבר דברי התוספתא והרמב"ם, ובהבדל שבין המקרה הראשון למקרה השני. ההסבר שמציע מהר"י קורקוס על הרמב"ם הוא שבמקרה הראשון מדובר שכולם עשו את הפעולות בהסכמה אחת ובכוונה אחת, אבל במקרה השני מדובר שבאו זה אחר זה, וכמו שמדגש הרמב"ם 'ובא'. גם בהלכה זו נראה שהרמב"ם הולך עם העיקרון שהזכרנו - אף שכל אחד עשה רק פעולה אחת מצרכי הבישול חייב משום מבשל.

לשון זו של 'מצרכי המלאכה' אינה מופיעה ברמב"ם במקומות נוספים, אולם על פי העיקרון שהראינו בדברי הרמב"ם ייתכן להסביר הלכות נוספות. בפרק ט הלכה יד עוסק הרמב"ם במלאכת צובע, וכותב כך:

5 גם האור שמח (ט, יא) הבחין בלשון הזהה.

6 רבי פרחיה ב"ר נסים היה מחכמי מצרים במפנה האלף השישי (המאה הי"ג). היה גיסו של ר' אברהם בן הרמב"ם, ולמד בבית מדרשו עמו ועם תלמידי הרמב"ם האחרים. בפירושו על הרי"ף מסכת שבת הוא מצטט מפירושו של הרמב"ם על המסכת, ומבהיר את שיטת הרמב"ם בסוגיות רבות. כמו כן הוא מביא הרבה מקורות מתורת הגאונים.

העושה עין הצבע הרי זה תולדת צובע וחייב, כיצד כגון שנתן קלקנתוס לתוך מי עפצא שנעשה הכל שחור, או שנתן אסטסי לתוך מי כרכום שנעשה הכל ירוק, וכן כל כיוצא בזה.

הראב"ד משיג על הרמב"ם וכותב שאין לחייב משום צובע על צביעת המים, אלא רק בצביעה הסופית, כגון שצבע בגד. אולם לפי העיקרון שהראינו בדברי הרמב"ם ניתן להבין שהחיוב על הכנת הצבע נובע מאותו יסוד - הכנת הצבע היא שלב הכרחי במלאכת צובע, וחייבים על שלב זה גם בפני עצמו. לפי פירוש זה אין כוונת הרמב"ם שחייב משום צביעת המים וכמו שהבין הראב"ד, אלא שחייב על הכנת הצבע, שהיא שלב במלאכת צובע.

בפרק ח הלכה ב עוסק הרמב"ם במלאכת זורע וכותב כך:

וכן השורה חיטין ושעורין וכיוצא בהן במים הרי זה תולדת זורע, וחייב בכל שהוא.

הרדב"ז (שו"ת ח"ה סי' רמח) מבאר שלדעת הרמב"ם החיוב בשריית חיטים ושעורים במים אינו משום שהם צומחים במים, אלא משום ששורה אותם כדי שיהיו נוחים לזריעה. על פי זה מחדש הרדב"ז שגם מי ששורה חיטים במים כדי שיהיו נוחים לטחינה חייב משום טוחן. בשו"ת שבט הלוי (ז, צד) קישר בין דברי הרדב"ז הללו לדברי הבית יוסף על המותח חוט של תפירה, אך כתב על דברי הרדב"ז ש'הוא חידוש גדול מאד ופשיטא דכל הפוסקים לית להו כן'. לפי העיקרון שהסברנו ברמב"ם - הדברים מבוארים. אולם יש להעיר שבתשובה של הרמב"ם עצמו (שו"ת הרמב"ם מהד' בלאו סי' תסד, מהדורת מכון ירושלים סי' קיב אות ד) משמע שלא כדברי הרדב"ז, אלא שהשורה חיטים במים חייב משום שהזרעים מתחילים לצמוח, ולא מחמת הכנתם לזריעה. וצ"ע.

בפרק כב הלכה י כתב הרמב"ם:

מערב אדם מים ומלח ושמן וטובל בו פתו או נותנו לתוך התבשיל, והוא שיעשה מעט, אבל הרבה אסור מפני שנראה כעושה מלאכה ממלאכת התבשיל, וכן לא יעשה מי מלח עזין והן שני שלישי מלח ושליש מים מפני שנראה כעושה מוריס.

נראה שגם בהלכה זו הרמב"ם מתכוון לעיקרון שהזכרנו, שכתב 'נראה כעושה מלאכה ממלאכת התבשיל', אלא שכאן איסורו מדרבנן.

לפי עיקרון זה ניתן להבין שתי גמרות קשות.

א. הגמרא בדף קג עמ' א דנה בדברי רבן שמעון בן גמליאל האומר ש'אף המכה בקורנס על הסדן בשעת מלאכה - חייב, מפני שהוא כמתקן מלאכה'. הגמרא מביאה

את דברי רבה ורב יוסף שהסבירו שהחיוב הוא משום ש'מאמן את ידו'. הגמרא מיד דוחה הצעה זו: "אלא מעתה, חזא אומנתא בשבתא וגמר, הכי נמי דמיחיב?" ומפרשת באופן אחר. לכאורה קשה - מה באמת סברו רבה ורב יוסף? לפי העיקרון שהסברנו יתכן לפרש שרבה ורב יוסף סברו שאימון היד הוא חלק מתהליך ההכאה בפטיש, שכך עושים הצורפים כדי להשיג רגישות במכת היד על מנת שלא יתבקע הטס, ולכן במקרה זה חייב גם כאשר הוא רק מאמן את ידו.

ב. הגמרא בדף קב עמ' ב שואלת 'מסתת משום מאי חייב?' ומביאה את דברי רב ושמואל, לדעת רב חייב משום בונה, ולדעת שמואל חייב משום מכה בפטיש. בהמשך מסבירה הגמרא שלדעת רב חייב משום בונה משום ש'דרך בניין בכך'. הרמב"ם (שבת י, יח) פוסק כדברי שמואל. לכאורה קשה מאוד להבין את דברי רב - וכי איזה בניין בנה מי שסיתת אבן? אולם לפי העיקרון שהסברנו ניתן להבין שרב התייחס לסיתות האבן כשלב הראשוני של הבנייה - הכנת החומרים, ולכן חייב משום בונה (כשם שלדעת הרמב"ם המכין את עין הצבע חייב משום צובע). אף שהרמב"ם לא פסק כדעת רב, ניתן להבין ששמואל לא חולק על העיקרון הנזכר, אלא סובר שאין לראות בסיתות את השלב הראשוני של הבניין. נמצא אם כן שמגמרא זו ישנה ראייה חזקה לעיקרון שהראינו⁷.

סופו של דבר: נראה שדעת הרמב"ם היא שכל מלאכה שנעשית בכמה שלבים חייבים בשבת על עשיית כל אחד משלבי התהליך בפני עצמו, אף שלא נעשתה המלאכה בשלמותה.

7 הזכרנו בהערה הראשונה את דברי הרמב"ם בפירוש המשנה, שהתנא של המשנה השמיט את מלאכת שרטוט משום שראה בה חלק ממכשירי הכתיבה. ניתן להבין שכוונת הרמב"ם היא שהתנא סבר ששרטוט הוא מכשירי הכתיבה ואין חייבים עליו, ולכן לא מנה אותו כאב. אולם לפי העיקרון שהראינו, ניתן לומר שכוונת הרמב"ם היא שהתנא של המשנה מסכים שחייבים על שרטוט, אלא שסבר שחייבים עליו כחלק מ'צרכי הכתיבה', ולא כאב בפני עצמו. ובאמת בתרגום הרב קורח לפירוש המשנה (הוצאת מכון המאור) תרגם "שעשאו מצרכי הכתיבה".

את חג המצות יחוג בדיצות... יקרת מכתבו הגיעני בימים האלו ימי טילטולא דגברא, דהני נשי דידן מפנים חפצים מזווית לזווית, אפילו ספרים אינם מוכנים לי לעיין... שו"ת חתם סופר חלק ו ליקוטים סימן ל וכן בערבי פסחים, שמפנים הבתים בעבור בדיקת החמץ ומושיבים את הבעל הבית בין תנור וכיריים, יקבל באהבה, ויכוון שיהא גלות מכפרת... פלא יועץ ערך גלות